

ZAMONAVIY TA'LIM-TARBIYA TIZIMIDA ISLOM QADRIYATLARINING MA'NAVIY-AXLOQIY IMKONIYATLARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Akmalova Salomat

Toshkent shahar Yunusobod tumani 240-maktab o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23310435>

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy dunyoda ta'lim-tarbiya tizimini islom qadriyatlari asosida takomillashtirishning ma'naviy-axloqiy va pedagogik jihatlarini tahlil qilinadi. Ilm-ma'rifat, halollik, adolat, mas'uliyat, mehr-shafqat, inson qadr-qimmati va bag'rikenglik kabi qadriyatlarning tarbiyaviy imkoniyatlari yoritiladi. Islomiy ma'rifiy merosni zamonaviy pedagogik yondashuvlar, raqamli ta'lim vositalari hamda oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi bilan uyg'unlashtirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Maqolada nazariy tahlil asosida konseptual model va amaliy tavsiyalar taklif etiladi. Diniy-ma'naviy merosni o'rganish dunyoviy ta'lim tamoyillari, inson huquqlari va vijdon erkinligiga hurmat bilan uyg'un holda olib borilishi zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: islom qadriyatlari, ma'naviyat, ma'rifat, ta'lim-tarbiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ilm-ma'rifat, zamonaviy ta'lim, axloqiy kompetensiya, raqamli pedagogika, bag'rikenglik.

Abstract. This article examines the moral, educational, and pedagogical dimensions of improving education and upbringing through Islamic values in the contemporary world. It explores the educational potential of knowledge, honesty, justice, responsibility, compassion, human dignity, and tolerance. The article considers ways to connect Islamic intellectual heritage with modern pedagogical approaches, digital learning tools, and cooperation among families, local communities, and educational institutions. Based on theoretical analysis, a conceptual model and practical recommendations are proposed. The article emphasizes that the study of religious and spiritual heritage should respect secular education, human rights, and freedom of conscience.

Keywords: Islamic values, spirituality, education and upbringing, moral education, knowledge, modern education, ethical competence, digital pedagogy, tolerance.

Kirish

Globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi ta'lim-tarbiya tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bugungi kunda ta'limning samaradorligi faqat bilim va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish bilan emas, balki mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan, odob-axloq me'yorlariga rioya etadigan va inson qadr-qimmatini hurmat qiladigan shaxsni tarbiyalash bilan ham belgilanadi.

Mazkur sharoitda tarixiy-ma'naviy merosni zamonaviy pedagogika yutuqlari bilan uyg'unlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Islom sivilizatsiyasi tarixida ilmga intilish, ustozni hurmat qilish, halollik, adolat, mehr-shafqat, sabr-toqat va insonparvarlik kabi tushunchalar shaxs kamolotining muhim mezonlari sifatida qaralgan. Ushbu qadriyatlar ta'lim oluvchilarda ijobiy xulq-atvor, mas'uliyatli munosabat va jamiyat bilan hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ma'naviy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ta'lim olish huquqi va vijdon erkinligi kafolatlangan, diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmasligi belgilangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun esa ta'lim sohasidagi munosabatlarning huquqiy asoslarini belgilaydi.

Shu sababli islom qadriyatlarining tarbiyaviy imkoniyatlarini o'rganishda dunyoviy ta'lim tamoyillari, qonuniylik, tenglik va e'tiqod erkinligiga rioya qilish muhim metodologik shart hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi — islom qadriyatlari asosida ta'lim-tarbiya tizimini zamonaviy sharoitda nazariy va amaliy takomillashtirishning ma'naviy-ma'rifiy imkoniyatlarini asoslash hamda tegishli tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: islom qadriyatlarining ta'limiy va tarbiyaviy mohiyatini tahlil qilish; ularning zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashish imkoniyatlarini aniqlash; tarbiyaviy jarayonda qo'llash mumkin bo'lgan metod va vositalarni tizimlashtirish; oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligini takomillashtirishga doir takliflarni ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasini tizimli yondashuv, pedagogik tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy manbalarni o'rganish va nazariy umumlashtirish tashkil etadi. Maqola nazariy tahlil xarakteriga ega bo'lib, unda empirik tajriba-sinov natijalari keltirilmaydi.

1. Islom qadriyatlarining ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy mohiyati

Islom qadriyatlarini ma'naviy-ma'rifiy nuqtayi nazardan o'rganish ularning insonning ma'naviy kamoloti va ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sirini aniqlashni talab etadi. Islomiy ma'rifiy merosda ilm va axloq bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida namoyon bo'ladi. Bilim inson tafakkurini rivojlantirsa, axloqiy fazilatlar bilimdan qanday maqsadda va qanday mas'uliyat bilan foydalanish kerakligini anglashga yordam beradi.

Qur'oni karimda ilmga intilish, adolatli bo'lish, yaxshilik qilish va insonlar bilan ezgu munosabatda bo'lishga oid g'oyalar muhim o'rin tutadi. Ushbu tamoyillarni ma'rifiy jihatdan talqin qilish ta'lim oluvchilarda bilimga hurmat, halol mehnat, o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlik va boshqalarning huquqlarini e'tirof etish kabi sifatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Birinchidan, ilm-ma'rifat qadriyati shaxsning intellektual va ma'naviy rivojlanishida muhim omildir. Ta'lim jarayonida bu qadriyatni shakllantirish mustaqil izlanish, savol berish, dalillarga asoslangan fikrlash va yangi bilimlarni egallashga intilish orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, halollik va adolat ta'lim oluvchilarning kundalik xulq-atvorida namoyon bo'lishi lozim. Topshiriqlarni mustaqil bajarish, foydalanilgan manbalarni ko'rsatish, baholashda xolislikka rioya qilish va boshqalarning mehnatini qadrlash akademik halollikni shakllantiradi.

Uchinchidan, mehr-shafqat va insonparvarlik o'quvchilar o'rtasida o'zaro yordam, hamkorlik, kamsitishga qarshi munosabat va turli ehtiyojlarga ega insonlarga hurmat bilan yondashishni rivojlantiradi.

To'rtinchidan, mas'uliyat va intizom vaqtni qadrlash, zimmasidagi vazifalarni bajarish, va'daga vafo qilish hamda jamoat mulkiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishda namoyon bo'ladi.

Beshinchidan, bag'rikenglik va o'zaro hurmat turli qarash va e'tiqod vakillari bilan tinch-totuv yashash, nizolarni muloqot orqali hal qilish hamda insonning sha'ni va qadr-qimmatini e'tirof etishni anglatadi. UNESCO madaniyatlararo muloqotni o'zaro ishonchni mustahkamlash va tinch-totuv yashashga ko'maklashuvchi muhim yo'nalish sifatida ko'radi [3].

Demak, islom qadriyatlarining tarbiyaviy ahamiyati ularni nazariy tushuncha sifatida bayon etish bilangina cheklanmaydi. Ularning mazmuni kundalik ta'lim faoliyatida ijobiy xulq-atvor, mas'uliyat va o'zaro hurmatni shakllantirish orqali amaliy ifodasini topadi.

2. Zamonaviy sharoitda ta'lim-tarbiyani nazariy takomillashtirish

Ta'lim-tarbiyani nazariy takomillashtirish ma'naviy meros mazmunini zamonaviy pedagogik tushunchalar bilan bog'lash, tarbiyaviy maqsadlarni aniqlashtirish va natijalarni baholash mezonlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Birinchi yo'nalish — qadriyatlarga yo'naltirilgan ta'lim. Ushbu yondashuvda bilim berish va shaxsiy fazilatlarni shakllantirish o'zaro bog'liq jarayon sifatida qaraladi. Tarix, adabiyot, tarbiya va ijtimoiy fanlarda halollik, adolat, insonparvarlik va mas'uliyat masalalarini hayotiy vaziyatlar orqali tahlil qilish mumkin.

Ikkinchi yo'nalish — shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. Har bir o'quvchining yoshi, qobiliyati, dunyoqarashi va individual ehtiyojlari inobatga olinishi lozim. Tarbiyaviy ta'sir qo'rqitish yoki kamsitishga emas, tushuntirish, namuna ko'rsatish, fikrlashga undash va ongli tanlovni rivojlantirishga asoslanishi kerak.

Uchinchi yo'nalish — kompetensiyaviy yondashuv. Qadriyatlarni bilishning o'zi yetarli emas; o'quvchi ularni amaliy vaziyatlarda qo'llay olishi ham zarur. Masalan, halollik tushunchasini izohlash bilan birga, guruhli loyihada vazifalarni adolatli taqsimlash va o'z hissasini xolis baholash ham muhim.

To'rtinchi yo'nalish — tizimli yondashuv. Dars mazmuni, pedagogning shaxsiy namunasi, ta'lim muassasasidagi muhit, ota-onalar bilan hamkorlik va raqamli makondagi xulq-atvor yagona tarbiyaviy maqsadga xizmat qilishi kerak.

Beshinchi yo'nalish — madaniyatlararo muloqot. Islomiy ma'naviy merosni o'rganish boshqa dinlar va dunyoqarashlarga nisbatan hurmatsizlikni shakllantirish vositasi sifatida talqin qilinmasligi kerak. Aksincha, u o'zaro hurmat, tinchlik, hamkorlik va insoniylikka oid mushtarak jihatlarni anglashga yordam berishi lozim.

Mazkur yondashuvlarning uyg'unligi ta'lim-tarbiyani faqat ma'lumot berishga yo'naltirilgan jarayondan shaxsning intellektual, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi yaxlit tizimga aylantirishga xizmat qiladi.

3. Ta'lim-tarbiyani amaliy takomillashtirish yo'llari

3.1. Dars jarayonida axloqiy qadriyatlarni integratsiyalash

Fanlararo integratsiya islomiy ma'naviy merosning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanishning samarali yo'llaridan biridir. Adabiyot darslarida qahramonlarning xatti-harakatlari, tarix mashg'ulotlarida allomalar merosi, tarbiya mashg'ulotlarida esa halollik, adolat va mas'uliyatga oid vaziyatlar tahlil qilinishi mumkin.

Masalan, guruhli loyihada bir o'quvchi boshqa ishtirokchilarning mehnatini o'zlashtirib, natijani faqat o'ziga tegishli deb ko'rsatgan vaziyat muhokamaga qo'yiladi. O'quvchilar bu holatni halollik, adolat va jamoaviy mas'uliyat nuqtayi nazaridan tahlil qiladilar. Pedagog tayyor hukm berish bilan cheklanmay, o'quvchilarni mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltiradi.

3.2. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Raqamli texnologiyalar ma'naviy-ma'rifiy materiallarni taqdim etish, mustaqil o'rganish va interfaol muloqotni tashkil etish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Elektron taqdimotlar, videomateriallar, raqamli hikoyalar va virtual ko'rgazmalar orqali tarixiy allomalar hayoti hamda ularning ilmiy-ma'rifiy merosini o'rganish mumkin.

Raqamli kontentning ilmiy ishonchligi va manbalarning aniqligi muhim mezon bo'lishi kerak. Diniy mazmundagi ma'lumotlarni tanlashda ishonchli tarjimalar, hadis to'plamlari, tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlardan foydalanish, ijtimoiy tarmoqlardagi tekshirilmagan xabarlariga

tanqidiy yondashish zarur. Shuningdek, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va mualliflik huquqiga rioya etish masalalariga e'tibor qaratilishi lozim.

3.3. Oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi

Shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida oila, ta'lim muassasasi va ijtimoiy muhit o'zaro bog'liq ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarda mas'uliyat, kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik, halollik va mehnatsevarlikni rivojlantirishga qaratilgan suhbatlar tashkil etish mumkin.

Mahalla bilan hamkorlikda xayriya tadbirlari, ekologik tashabbuslar, keksalarga ko'maklashish va jamoat ishlarida ishtirok etish kabi faoliyatlar yo'lga qo'yilishi mumkin.

Bunday ishlar o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish bilan birga, ezgu qadriyatlarni amaliy harakatlar orqali anglashiga ko'maklashadi. Hamkorlik oilalarning turli dunyoqarashi va e'tiqod xususiyatlariga hurmat asosida tashkil etilishi kerak.

3.4. Pedagoglarning kasbiy va ma'naviy kompetensiyasini rivojlantirish

Pedagogning shaxsiy namunasi tarbiyaviy jarayonda muhim o'rin tutadi. O'quvchilardan adolat, halollik va o'zaro hurmatni talab qiladigan o'qituvchining o'zi ham ushbu tamoyillarga amal qilishi zarur. Shu maqsadda pedagoglar uchun ma'naviy-ma'rifiy merosni ilmiy manbalar asosida o'rganish, axloqiy muammolarni muhokama qilishning interfaol metodlarini egallash, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish va raqamli axborot manbalarining ishonchliligini baholash bo'yicha malaka oshirish mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

4. Taklif etilayotgan konseptual model

Maqolada islom qadriyatlari asosida ta'lim-tarbiyani takomillashtirish uchun besh tarkibiy qismdan iborat konseptual model taklif etiladi. Model nazariy tahlil asosida ishlab chiqilgan bo'lib, uning samaradorligi alohida pedagogik tajriba-sinov tadqiqotlari orqali tekshirilishi lozim.

1. Maqsadli komponent — ilmga intilish, halollik, adolat, mas'uliyat, mehr-shafqat va bag'rikenglik kabi fazilatlarni rivojlantirish.

2. Mazmuniy komponent — islom sivilizatsiyasining ilmiy-ma'rifiy merosi, axloqiy tamoyillar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar hamda zamonaviy pedagogik bilimlarni uyg'unlashtirish.

3. Jarayonli komponent — muammoli vaziyatlar tahlili, munozara, loyiha metodi, jamoaviy faoliyat, raqamli taqdimotlar va refleksiv mashg'ulotlardan foydalanish.

4. Hamkorlik komponenti — pedagog, o'quvchi, ota-ona, mahalla va tegishli jamoat tashkilotlari o'rtasida maqsadli hamkorlikni tashkil etish.

5. Baholash komponenti — axloqiy tushunchalarni anglash, kundalik xulq-atvor, hamkorlik ko'nikmalari, mas'uliyat va o'z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatini kuzatish.

Modelni amalga oshirish diagnostika, loyihalash, amaliy tatbiq, tahlil va takomillashtirish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Baholashda o'quvchilarning ichki e'tiqodi yoki diniy qarashlarini o'lchash emas, balki ta'lim maqsadlariga mos kuzatiladigan xatti-harakatlar, hamkorlik va mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirish ustuvor bo'lishi kerak.

5. Muhokama

Nazariy tahlil islom qadriyatlaridan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish masalasiga bir tomonlama yondashmaslik zarurligini ko'rsatadi. Qadriyatlarning pedagogik imkoniyatlari ularning mazmunini to'g'ri talqin qilish, yosh xususiyatlariga moslashtirish va amaliy ta'lim vazifalari bilan bog'lash orqali namoyon bo'ladi.

Birinchi muhim masala — ma'naviy meros va zamonaviy bilimlar o'rtasidagi muvozanat.

Tarbiyaviy jarayon o'quvchilarning ilmiy tafakkuri, dalillarga asoslangan fikrlashi va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini cheklamasligi kerak. Aksincha, qadriyatlar bilim olish, izlanish va mas'uliyatli faoliyatni qo'llab-quvvatlashi zarur.

Ikkinchi masala — tarbiyaviy ishlarining formal tus olishining oldini olish. Qadriyatlar haqida ma'ruza o'qishning o'zi o'quvchilarning xulq-atvorida barqaror o'zgarish yuz berganini isbotlamaydi. Shu sababli ularni jamoaviy loyihalar, hayotiy vaziyatlar, ijtimoiy faoliyat va muntazam refleksiya bilan bog'lash lozim.

Uchinchi masala — ta'lim muhitida tenglik va hurmatni ta'minlash. Diniy-ma'naviy merosni pedagogik o'rganish ta'lim oluvchilarning e'tiqod erkinligi va inson huquqlarini hurmat qilish bilan uyg'un bo'lishi kerak [1]. To'rtinchi masala — taklif etilgan modelning amaliy samaradorligini ilmiy asosda tekshirish. Buning uchun tajriba-sinov dasturi, indikatorlar va diagnostika vositalari ishlab chiqilib, natijalar tegishli metodlar asosida tahlil qilinishi zarur.

Xulosa

Islom qadriyatlari asosida ta'lim-tarbiya tizimini zamonaviy dunyoda takomillashtirish ma'naviy meros, pedagogik innovatsiyalar va insonparvar ta'lim tamoyillarini uyg'unlashtirishni talab etadi. Nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalar chiqarildi.

Birinchidan, ilm-ma'rifat, halollik, adolat, mas'uliyat, mehr-shafqat va bag'rikenglik kabi qadriyatlar ta'lim oluvchilarning axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirish uchun muhim ma'naviy manba hisoblanadi.

Ikkinchidan, qadriyatlarni ta'lim mazmuniga integratsiyalashda shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va tizimli yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Nazariy tushunchalarni kundalik hayotdagi vaziyatlar va amaliy faoliyat bilan bog'lash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar va fanlararo integratsiya ma'naviy-ma'rifiy merosni zamonaviy ta'lim ehtiyojlariga mos ravishda o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunda raqamli materiallarning ishonchligi, ilmiy asoslanganligi va yoshga mosligi ta'minlanishi lozim.

To'rtinchidan, oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligini kuchaytirish tarbiyaviy ta'sirning izchilligini ta'minlashga yordam beradi. Bunda pedagogning shaxsiy namunasi, o'zaro hurmat va ixtiyoriy hamkorlik muhim o'rin tutadi.

Beshinchidan, taklif etilgan konseptual model ta'lim-tarbiya jarayonini maqsadli tashkil etish, metodlarni tanlash va kuzatiladigan tarbiyaviy natijalarni baholash uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Uning samaradorligini aniqlash uchun kelgusida tajriba-sinov tadqiqotlarini o'tkazish, baholash mezonlarini aniqlashtirish va turli ta'lim bosqichlarida qo'llash imkoniyatlarini o'rganish zarur.

Umuman olganda, islom qadriyatlarining zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ularni tarixiy meros sifatida o'rganish bilangina cheklanmaydi. Ularning pedagogik imkoniyatlari bilimga intilish, halol mehnat, inson qadr-qimmatiga hurmat va ijtimoiy mas'uliyatni amaliy faoliyat orqali shakllantirishda namoyon bo'ladi. Bu jarayon dunyoviy ta'lim, vijdon erkinligi, inson huquqlari va zamonaviy ilmiy tafakkur tamoyillariga muvofiq tashkil etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel.
2. URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>

3. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
4. URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>
5. UNESCO. Intercultural Dialogue: Towards More Cohesive and Peaceful Societies. URL: <https://www.unesco.org/en/interculturaldialogue>
6. Qur'oni karim. O'zbek tilidagi ma'nolar tarjimai. Nashr ma'lumotlari maqolada foydalanilgan aniq nusxa asosida to'ldiriladi.
7. Imom al-Buxoriy. Al-Jome' as-sahih. Bibliografik ma'lumotlar foydalanilgan nashr asosida rasmiylashtiriladi.
8. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Bibliografik ma'lumotlar foydalanilgan nashr asosida rasmiylashtiriladi.
9. Abu Ali ibn Sino. Donishnoma. Bibliografik ma'lumotlar foydalanilgan nashr asosida rasmiylashtiriladi.